

Fyzické objekty a individua v limbu

VLADIMÍR SVOBODA

Filosofický ústav. Akademie věd České republiky
Jilská 1. 110 00 Praha 1. Česká republika
svoboda@site.cas.cz

Abstract: In this paper I defend, and at the same time somewhat rectify, my “limbo theory” which was designed to solve certain problems associated with metaphysical frameworks that conceive logical individuals as bare ‘hangers’ shared by all possible worlds. I argue that insisting that individuals are inherently physical (spatiotemporal) forces us to give up the assumption that we can keep epistemological control over the identity of the individuals.

Keywords: Bare individuals – logical individuals – possible worlds – transparent intensional logic.

Před řadou let – na přelomu tisíciletí – jsem s velkým potěšením přispěl do sborníku vydávaného k sedmdesátinám významného českého, resp. československého logika Pavla Materny. Tématem mého článku byla individua (viz Svoboda 2000).¹ Snažil jsem se v něm ukázat, že epistemologicko-ontologická koncepce, podle níž jsou logická individua „nahá“ a žádné z nich nechybí v žádném z možných světamžiků, se dokáže vcelku bez potíží vyrovnat s problémem, kde se nalézají individua, která se ve světech (zdánlivě) vynořují nebo se z nich naopak ztrácejí. Vycházel jsem přitom z přirozené a široce přijímané představy, že logické možné světy je třeba brát jako modely myslitelných stavů

¹ Později jsem se jádro svojí teorie pokusil vyložit v poněkud přístupnější podobě čtenářům *Filosofického časopisu* v článku Svoboda (2001).

věcí, z nichž jeden reprezentuje svět, v němž žijeme a který popisujeme tvrzeními našich jazyků.²

Životní jubileum dalšího významného československého – v tomto případě slovenského – logika, Pavla Cmureje, mi poskytuje příležitost na myšlenky, jež jsem se snažil kdysi předložit k úvaze především zájemcům o Tichého transparentní intenzionální logiku (TIL), navázat.³ Vede mne k tomu zejména pocit, že některé souvislosti mé představy o individuích, která nevykazují žádné empiricky významné vlastnosti – jsou tzv. *v limbu* – by po letech bylo vhodné dovysvětlit, že alespoň některá nedorozumění je třeba uvést na pravou míru a především že je potřeba revidovat jednu z klíčových definic. Doufám, že moje úvahy mohou posloužit jako námět k zamyšlení pro jubilanta i pro další kolegy, kteří mají zájem o filozofické základy transparentní intenzionální logiky.

Před tím, než se pustím do samotného tématu, bych asi měl přiznat, že jsem nikdy nebyl schopen dívat se na TIL jako na teorii, která vysvětluje, jak se věci kolem významu jazykových vyjádření „skutečně mají“. Představa, podle níž ústřední úlohou jazyka je nabídnout prostředky pro přenos jakýchsi „objektivních informací“ o stavech světa a úlohou logiky je nabídnout cosi jako alternativní jazyk, který takovéo informace dokáže, v podobě tzv. konstrukcí, přesně a jednoznačně artikulovat a poskytnout nám tak vhled do „světa významů“, mi vždy byla cizí. Na TIL jsem se nedokázal dívat jinak, než z čistě instrumentálního hlediska – jako na nástroj logicko-sémantické analýzy, který mnohdy nabízí hluboké vhledy a užitečná zjednoduštění, jaká jiné teorie artikulovat nedokážou, zatímco v jiných případech je poněkud neohrabaný nebo úplně selhává. Z podobného úhlu pohledu jsem se vždy díval i na tzv. analytickou metafyziku, která stojí v základech logických teorií typu TIL. Nahlížel jsem ji vždy opět spíš instrumentálně – jako pomůcku, kterou není třeba brát přehnaně vážně: metafyzické předpoklady logické teorie jsou přijatelné potud, pokud

² Přesněji by bylo hovořit o posloupnosti stavů věcí – světahistorii, protože náš svět má neodmyslitelný „vývojový aspekt“ – mnoho věcí se v něm průběžně mění. (Jiné světy nemusí nutně tuto vlastnost našeho světa sdílet – během celé jejich světahistorie se třeba vůbec nic nezmění.) Z tohoto pohledu je typicky jistý staticky uvažovaný stav věcí jen *stavem* možného světa. Abych formulace v textu příliš nekomplikoval, budu občas při hovoření o možných světech spoléhat na vstřícnost čtenáře.

³ Klíčovými referenčními knihami k TIL jsou Tichý (1988), Svoboda – Jespersen – Cheyne (2004) a Duží – Jespersen – Materna (2010).

jsou koherentní a důsledně domyšlené a poskytují (relativně) pevnou oporu teorii, která je explanačně plodná a užitečná.

V rámci tohoto přístupu k metafyzice jsem pohlížel i na tezi, ke které se hlásí všichni pravověrní zastánci TIL: na logická individua se můžeme/máme/musíme dívat jako na jakési holé „věšáky na vlastnosti“ – substráty, které mají nutně (tj. za každých myslitelných okolností) pouze ty vlastnosti, bez kterých by jakožto individua nemohla být brána jako něco, co má svoji nezaměnitelnou totožnost. Tato představa přímočaře umožňuje vidět každý možný svět jako tzv. *determinační systém* a takové vidění velmi zjednodušuje uchopení možných světů jako jasně vymezených objektů.

Determinační systém je v rámci této koncepce plně určený přiřazením předmětů či tříd předmětů určitým *determinátorům* (*determiners*), tj. abstraktním entitám, které dokáží vyčleňovat z třídy všech individuí ta individua, která mají jisté rysy. Například výraz „logik“ představuje determinátor, který z této třídy (v daném světě a čase) vyčleňuje individua – totiž právě ta individua, která jsou logiky (ať už to znamená cokoli). Výraz „doyen slovenské logiky“ pak představuje determinátor, který vyčleňuje z třídy všech individuí to jediné, které je doyenem slovenské logiky. Tímto individuem je v našem světě a v okamžiku, kdy píšu tento text, Pavel Cmorej.⁴ První zmíněný determinátor představuje vyjádření *vlastnosti* individuí, druhý je příkladem vyjádření *individuové role*, kterou v daném světazíku může hrát nejvýše jedno individuum (Tichý někdy používá i termín *úřad* (*office*)).

Možný svět ovšem není jakýkoli determinační systém. Je to systém, ve kterém jsou vlastnosti přiřazeny všem individuí⁵ (v tomto směru můžeme mluvit o maximálních determinačních systémech) a jehož přiřazení je *realizovatelné*, tj. přiřazení vlastností a rolí individuí je (přinejmenším) vnitřně konzistentní.⁶

⁴ Věřím, že toto tvrzení by nechtěl nikdo zpochybňovat, pokud snad ano, nabízím takřka nepochybnitelnou alternativu: „to jediné individuum, o kterém je Vladimír Svoboda přesvědčen že, je doyenem slovenské logiky“.

⁵ Přinejmenším triviální vlastnosti typu *být identické samo se sebou* má každé individuum očividně ve všech světazích jakéhokoli světa.

⁶ Pojem realizovatelnosti je pochopitelně možné vykládat různými způsoby. Pavel Tichý, který tento pojem při výkladu povahy možných světů používá, se jej, pokud vím, nepokusil přesně specifikovat. Mně se zdá, že pokud máme využít výhod pojetí možných světů jakožto determinačních systémů, měli bychom vystačit s co možná liberálním pojetím realizovatelnosti.

Představa individuí jako oněch „holých věšáků“ není intuitivně nijak zvlášť plausibilní, ale má z instrumentálního pohledu, který je mi blízký, řadu předností – je nekomplikovaná a otevírá takřka neomezený prostor pro úvahy, které se mohou ukázat jako relevantní z logického pohledu. Proto jsou podle mne dobré důvody pojetí individuí jako čistých substrátů, které jsou v principu vzájemně odlišitelné (i když třeba nikoli vždy odlišitelné prostřednictvím smyslové zkušenosti) akceptovat.

Logických individuí je nekonečně mnoho. Proč zrovna tolik? Odpověď je jednoduchá – žádný lepší počet by nás prostě nemohl napadnout. Kdyby někdo přišel s tím, že počet individuí je dán nějakým konečným číslem – třeba 10^{86} – napadly by snad každého otázky: Proč zrovna tolik? Jak dotyčný k takovému číslu došel? Jak bychom jeho tvrzení mohli potvrdit, resp. vyvrátit? Je zjevné, že na takové otázky by stěžil někdo byl schopný nabídnout uspokojivou odpověď. Řekne-li se naproti tomu, že individuí je nekonečně mnoho, takřka nikoho otázky tohoto druhu nenapadnou. Nekonečno je prostě dobrý počet, proti kterému se dá máloco namítat.

Je ovšem třeba poznamenat, že nekonečno je opravdu *velký* počet a přijetí představy, že individuí je nekonečně mnoho, tak může mít netriviální důsledky. Představme si, že vezmeme vážně vcelku přirozený názor, podle něhož jsou všechna individua materiální objekty a naopak všechny materiální objekty – ať už tím slovním spojením míníme cokoli – můžeme vidět jako individua. S vyjádřeními, která vcelku jednoznačně naznačují příklon k takovému názoru, se můžeme setkat u Pavla Tichého, Pavla Materny i Pavla Cmoreje (viz. Tichý 1994, 38; Materna 1998, 27; Cmorej 2006, 138). Důsledkem kombinace výše uvedených předpokladů je teze, že hmota ve vesmíru je nekonečná. Ať už totiž vezmeme za nejmenší částičku hmoty (a tedy nejmenší uvažovatelné individuum) jakoukoli materiální (fyzikální) entitu – molekulu, atom, či třeba elementární částici, vždy skutečnost, že těchto částiček je nekonečné množství, postačuje k tomu, aby bylo garantováno, že ve vesmíru je nekonečné množství hmoty. Logicko-metafyzická teorie nás tak přivádí ke kosmologickému závěru, který zdaleka není nekontroverzní.

Podle mého je rozhodně lépe se podobné ingerenci logické metafyziky do kosmologie vyhnout. Jednou cestou je vzdát se předpokladu, že individuí je nekonečně mnoho, druhou je vzdát se názoru, že individua jsou ze své povahy materiální objekty umístěné v časoprostoru. Ačkoli se nezdá být žádný zásadní důvod, proč bychom nemohli uznat, že individuí je konečné, ale neurčené množství, přece jen se mi druhá cesta mířící k uznání, že

individua nemusí být materiální (fyzikální) objekty, zdá být mnohem přijatelnější.

Tím se dostávám ke své teorii individuů na odpočinku, resp. individuů, která jsou tzv. v *limbu*. Moje úvahy ústící ve zmíněnou teorii vyvolaly poměrně živý ohlas včetně jednoznačného odmítnutí mé teorie jako nesmyslné.⁷ Vzhledem k tomu, že mě tato kritika nepřesvědčila, že přístup, který jsem na přelomu tisíciletí navrhl, je zásadně vadný, nastal možná vhodný čas k tomu, abych připomenul základní pointu svého návrhu a vyjádřil se k dílčím i závažnějším nedorozuměním, resp. k bodům, ve kterých se s názory některých zastánců TIL rozcházím, a upozornil na chybu, které jsem se při výkladu své teorie dopustil.

Představu, že individua nemusí být nutně hmotná a umístěná v prostoru, jsem se v článku, který se objevil ve festschriftu Pavla Materny, snažil obhájit poměrně komplikovaným výkladem, který využíval pojem rekvizit, tj. vlastností, jejichž vykazování individuem je nezbytným předpokladem „připsatelnosti“ dalších vlastností. Jako jisté východisko pro své úvahy jsem se pokusil načrtnout představu „prázdného“ světa, ve kterém žádná individua nemají žádné empiricky význačné vlastnosti. Vycházel jsem z toho, že uznáme-li, že jisté individuum není v jistých světamžicích něčím, co by bylo možné (aktuálně či v principu) „zaměřit“ jako fyzikální objekt, zdá se přirozené uznat, že nemůže mít žádné empirické vlastnosti ve smyslu toho, co by jakákoli smysly vybavená bytost dokázala zkoumat prostřednictvím smyslové zkušenosti.

Je ovšem třeba zdůraznit, že skutečnost, že individuum nemá v jistém světě a čase žádné vlastnosti, které by jej činily empiricky zřetelným, neznamená, že toto individuum nemá žádné empirické vlastnosti nebo dokonce vůbec žádné vlastnosti a je tedy v tomto smyslu „nahé“, resp. „holé“.⁸ To může vypadat jako poněkud matoucí tvrzení a pozdější nedorozumění, která se v reakcích na moji teorii objevila, mi ukázala, že v tomto směru měl asi být můj výklad obšírnější a jednoznačnější. Zdroj potíží je v tom, že v moderní logické sémantice se termín „empirická vlastnost“ vžil jako označení vlastnosti, kterou individua

⁷ Hlavní slovo mezi těmi, kdo s mým návrhem polemizovali, měl Jiří Raclavský, který rozboru teorie, kterou jsem nastínil v článcích Svoboda (2000; 2001) věnoval hned tři články – Raclavský (2002; 2007a; 2007b).

⁸ V článku *Holé individua a predikácia* (viz Cmorej 2006) Pavel Cmorej explikoval šest alternativních vymezení pojmu holého individua a ukázal, že holé individua ve smyslu těchto explikací v rámci Tichého pojetí logiky nemohou existovat, a já považuji jeho argumentaci za přesvědčivou.

nemají nezbytně ve všech možných světech (tj. kterou jistá individua v některých možných světech mají a v jiných nemají). Takové vymezení nebere přímo do hry pojem smyslové zkušenosti – zkušenosti spočívající např. v bezprostředním pozorování zrakem, či ve vážení, měření a podobně.

Jak ukázal Pavel Cmorej v Cmorej (1996), k tomu, abychom zjistili, zda jisté individuum má empirickou vlastnost v tomto smyslu, dokonce v některých případech není nezbytné jakékoli zkušenostní zkoumání. Některé empirické vlastnosti totiž jistá individua mají nutně a tuto skutečnost lze zjistit a priori. Jako příklad nám může posloužit vlastnost *být totožný s Pavlem Maternou nebo nebýt vejcem*. Aniž bychom museli vyvinout jakékoli úsilí, které je spojeno s empirickým bádáním, bez obtíží dojdeme k závěru, že Pavel Materna tuto empirickou vlastnost nepochybně má, a to dokonce nejen v našem možném světě. Empirické vlastnosti tohoto druhu pochopitelně individuum může mít bez ohledu na to, zda je aktuálně fyzikálním objektem nebo objektem, který nemá určitou hmotnost ani danou pozici v prostoru – tuto vlastnost tedy může mít individuum, které aktuálně není přístupné zkušenostnímu zkoumání (samozřejmě pokud něco takového připustíme).

Jiné je to s některými ryze empirickými vlastnostmi. Tak například vlastnost *být vejcem* činí každé individuum, které ji má, empiricky patrným – je-li něco vejce, pak to (v principu) můžeme sledovat měřit, vážit atp. Skutečnost, že nějaké individuum má vlastnost *nebýt vejcem* empirickou patrnost v tomto smyslu negarantuje. Můžeme třeba říct, že třetí odmocnina z osmi je přirozeným číslem, a rozhodně není vejcem, či že duše Marty Vlasákové není vejcem a i přes bizarnost takovýcho tvrzení se zdá, že říkáme cosi, s čím je jen stěží možné nesouhlasit.⁹

Pokud jsme ochotni uznat, že jakékoli empirické vlastnosti jsou dostatečné na to, aby z individua udělaly individuum „oblečené“, pak můžeme spolu s Jiřím Raclavským a Pavlem Cmorejem jistě oprávněně konstatovat, že jsou (v principu „nahá“) individua za všech okolností „oblečená“ – mají spoustu empirických vlastností (viz Raclavský 2008, 163; a Cmorej 2010, 221). S tímto typem „oblečenosti“ moje teorie od počátku počítala. Otázkou, kterou jsem si kladl, bylo zda „oblečení“ tohoto typu stačí k tomu, aby tato individua byla entitami, které lze pozorovat pomocí našich či jiných smyslů, která lze měřit a

⁹ Od problémů, které by vyvstaly při typové analýze uvedených tvrzení v rámci TIL, zde můžeme odhlédnout.

podrobovat experimentům a snažil jsem se argumentovat na podporu názoru, že tomu tak být nemusí.

Představa, že svět může v jistém údobí své historie (nebo dokonce v průběhu celé své historie) být prázdný je samozřejmě neslučitelná s představou, že individuí je nekonečně mnoho, tvoří společný metafyzický základ pro všechny možné světy a jsou nutně fyzikálními objekty (tj. vlastnost *být fyzickým (materiálním) předmětem* patří mezi triviální vlastnosti individuí). Snažil jsem se však ukázat, že od představy, že všechna individua jsou fyzické předměty, je lépe ustoupit. Jak už jsem naznačil, takový krok je poměrně radikální a zdá se být v rozporu s pojetím individuí, jaké najdeme u klasiků TIL. Například Pavel Cmorej (v návaznosti na Pavla Tichého) explicitně říká, že individuem rozumí „od nás nezávislý časopriestorový fyzický predmet so všetkými jeho vlastnosťami“ (Cmorej 2006, 138). K podobnému vidění individuí se vcelku zřetelně hlásí i můj tvrdý kritik Jiří Raclavský, který na toto téma mimo jiné říká: „Nahá individua třeba bez pozice v prostoru jsou „duchové“, se kterými v našich možných světech střízlivě navrhovaných pro empirické zkoumání přirozeně počítat nemusíme“ (Raclavský 2008, 170).

Než se pustím do rekapitulace důvodů, které mne k návrhu alternativního pojetí individuí vedly, zastavím se nejprve krátce u Raclavského formulace. Musím přiznat, že mne zarazí už samotná jeho představa, že „naše možné světy“ jsou střízlivě navrhované pro empirické zkoumání. Podle mého názoru se můžeme reálně zkušenostně konfrontovat pouze se skutečným světem, který jsme ovšem v žádném případě sami nenavrhli. Co se týče alternativních světů, o kterých snad lze v jistém smyslu říci, že jsme je navrhli, tak to, že bychom je, resp. individua v nich, podrobili empirickému zkoumání, myslím nepřichází v úvahu. Stěží si lze třeba představit, že si nějak pořídíme vzorek z rohu jednorozce (kterých nepochybně v alternativních světech běhají celá stáda) a dáme jej pod mikroskop, abychom zjišťovali, jakou má strukturu. Podobně nemůžeme podrobit empirickému zkoumání ani minulé či budoucí fyzické předměty našeho světa. Z mého pohledu nejsou možné světy navrhované pro empirické zkoumání, ale slouží nám především jako nástroj pro explikaci a modelování jistých jevů, s nimiž se setkáváme ve svém jazyce, který používáme (mimo jiné) ke sdělování tvrzení o našem světě.¹⁰

¹⁰ S Raclavského tvrzením, že „Hlavním účelem jazyka je být médiem přenosu informací o stavu světa“ (Raclavský 2008, 160) zde nechci polemizovat. Přiznám se ale, že netuším, o co se takový kategorický soud může opírat.

Souhlasím ovšem s Jiřím Raclavským, že individua, která nemají svoji pozici v prostoru, jsou vzhledem ke své nemateriálnosti (předpokládám, že materiální objekty nutně určitou pozici v prostoru mají) cosi jako „duchové“. ¹¹ Nesouhlasím ale, že s nimi počítat nemusíme. Proč bychom s nimi počítat měli, se pokusím ilustrovat na názorném příkladu.

Položme si otázku, ve kterém místě našeho prostoru se teď – v roce 2017 – nachází Empedoklés. Zdá se mi, že v případě člověka, který zemřel běžnou smrtí a byl pohřben, by si většina lidí takovou otázku vstřícně interpretovala jako otázku, kde se nacházejí jeho ostatky. S jistou mírou licence je tak možné říct, že třeba Antonín Dvořák se nachází na vyšehradském Slavíně. Ponechme nyní stranou problém, do jaké míry je taková odpověď adekvátní. Je totiž zřejmé, že pokud je pověst o Empedoklově konci pravdivá (tj. pokud je pravdivé, že se vrhl do jícnu Etny), nepřichází podobná odpověď v úvahu. (Nemám jasnou představu, co se s lidským tělem děje když se ocitne v magmatu, ale předpokládám, že brzy dojde k jeho totální desintegraci.) Jako přirozená se mi myslím jeví odpověď, že Empedoklés se dnes nenachází na žádném místě. Takovou odpověď je ovšem každý přesvědčený zastánce TIL, který zároveň chce zastávat tezi o nutné fyzické povaze individuí, nucen odmítnout. Na otázku, kde se právě Empedoklés nachází, tak snad transparentní intenzionální logik odmítající teorii limba, může říci, že se sice Empedoklés určitě někde ve vesmíru v podobě jakéhosi materiálního objektu nachází, ale to, kde to je, není důležité, resp. nás to nezajímá.

Nepříjemným vedlejším důsledkem ovšem bude to, že na otázku, zda se Empedoklés v současné době nachází na Měsíci či zda Empedoklés byl slavným vojevůdcem, či zda není Empedoklés slovenským premiérem, pak budeme muset dát odpověď, že nevíme. ¹² Pokud totiž individuum, které bylo filosofem Empedoklem, poté, co v jícnu Etny přestalo existovat jako člověk, spojilo – nahodile či v souladu s nějakými „reinkarnačními zákony“ – svoji identitu s určitým kouskem hmoty, přesunulo se v prostoru „někam jinam“ a

¹¹ Ostatně čímsi jako „duchy“ mohou být i entity, u nichž naopak předpokládáme přesné umístění v prostoru, totiž nehmotné geometrické body.

¹² Mimochodem – Empedoklovi, který byl zastánce myšlenky převtělování, by představou, že bude slavným vojevůdcem, nejspíš vůbec nebyla proti mysli. Jen stěžl si ovšem dovedl představit, že by zastával úřad slovenského premiéra. Nepochybuji ale, že kdyby měl povědomí o tom, co zastávání tohoto úřadu obnáší, pokládal by si za čest jej vykonávat.

my nemáme potuchy kam, pak zřejmě nemůžeme vyloučit ani to, že na sebe vzalo podobu kamene a „přesunulo se“ na Měsíc, ani to, že prošlo reinkarnací a pod jménem Hannibal získalo věhlas jako vojevůdce nebo pod jménem Fico jako slovenský premiér.

Mně taková ztráta epistemické kontroly nad putováním individuí naším světem připadá nepřijatelná, a proto navrhuji dát přednost teorii podle níž Empedoklés po skoku do Etny a následném procesu, jehož detaily si nechci představovat, skončil v limbu, tj. přestal natrvalo existovat jakožto fyzické individuum s pevně daným místem v prostoru. Je podle mne zcela přirozené předpokládat, že všechna individua, se kterými jsme konfrontováni během našeho potýkání se se světem naší zkušenosti, v jistém údobí jeho vývoje byla v limbu a někdy se do něj opět navrátí (pokud už se nenavrátila). Například individuum, které je dnes známe jako Pavla Cmoroje – člověka, se kterým můžeme být občas konfrontováni přímo naším zrakem, sluchem či hmatem podle mého ještě před pouhými sto lety čekalo v limbu na svou příležitost stát se člověkem (a posléze logikem a filozofem).

Ten, kdo s tímto názorem nesouhlasí, by podle mého měl nabídnout nějakou alternativní teorii. Popravdě řečeno si stěží dovedu představit plausibilní teorii vysvětlující, do jakých míst v prostoru se přesunují individua, která přestanou existovat jako lidé, jako pampelišky nebo jako vločky sněhu. Pro mne je představa, že náš svět není *konzervativní* v tom smyslu, jaký jsem nastínil v Svoboda (2000), totiž takový, že jednotlivá individua jím procházejí tak, že jejich putování jsme v principu schopní „usledovat“, stěží přijatelná,¹³ ale připouštím, že někomu to, zda jsme schopni principiálně rozpoznávat pohyb individuí v našem světě, může připadat nedůležité.

K názoru, že takové přechody jsou zcela neproblematické, se explicitně hlásí Raclavský (2002). Zdá se mi však, že jeho benevolence jej zavádí do nemalých potíží. Na jedné straně totiž říká, že jakmile člověk zemře, „nabývá jinou vlastnost prvního řádu, totiž ‚být mrtvý‘“ (Raclavský 2002, 304). Krátce na to ale dodává: „Je myslitelné, že hned po smrti coby určitý člověk se individuum stává jiným (žijícím) člověkem“ (Raclavský 2002, 305). Zdá se ovšem, že v takovém případě by takové „oživlé“ individuum mělo být i nositelem

¹³ V článku Svoboda (2000) jsem se v návaznosti na argument z Tichý (1994) snažil ukázat, že by měla být nepřijatelná i pro Tichého, protože její odmítnutí otevírá cestu ke komunismu, protože vede k zpochybnění vlastnických vztahů, které máme k hodinám, domům atp.

vlastnosti „nebýt mrtvý“. Jistě, někdy dává docela dobrý smysl říci, že někdo „je i není mrtvý“, ale v rámci logického diskursu se obvykle taková dialektika netoleruje. Osobně jsem přesvědčen, že Empedoklés je dávno a definitivně mrtvý a ten, kdo říká, že se může stát příštím americkým prezidentem, mluví z cesty. Proto mám silně skeptický postoj k teoriím, které mě nutí vzdát se těchto intuic.¹⁴

Zbytek tohoto článku bych rád věnoval alespoň dílčí obhajobě svého návrhu proti zdrcující kritice, které ji podrobil Jiří Raclavský a nasypaní si trochy popela na vlastní hlavu. Raclavský má zásadní problém už se samotným pojmem prázdného možného světa. Valná část jeho kritiky ovšem, zdá se mi, není přesvědčivá. Možná si to ale myslím jen proto, že mám potíže s pochopením toho, jakou pozici vlastně zastává. Jiří Raclavský sám ve svém článku v návaznosti na mé úvahy zmiňuje možnost, že veškerá hmota vesmíru anihiluje (viz Raclavský 2007a).¹⁵ Z toho, co říká, se zdá, že připouští, že po takové nevídané tragédii už individua nebudou „fyzicky patrná“ nicméně poukazuje na to, že budou „teoreticky zjistitelná“. Co zde rozumí teoretickou zjistitelností, není zcela jasné. Já si nedovedu představit, že by individua, která nejsou fyzicky patrná, bylo možné „zjistit“ jakoukoli smyslovou zkušeností, potažmo zkoumat jakkoli dokonalými vědeckými metodami (což ovšem nic nemění na tom, že si uchovávají svoji numerickou totožnost).

Raclavský o světě po uvažované totální katastrofě říká: „Ačkoli za těchto okolností nebude většina determinátorů vyčleňovat jakýkoli objekt, některé determinátory budou nějaký objekt vyčleňovat – nepůjde tedy o ‚prázdný svět‘“ (Raclavský 2007a, 7). Tomu, musím se přiznat, příliš nerozumím. Podle mne bude *samozejmě* i v takovém světě obrovské množství determinátorů vyčleňovat malé i větší množiny individuí a řada z nich bude nepochybně vyčleňovat nekonečnou množinu individuí (jako příklad je možné uvést determinátory *nebýt veverkou*, *nebýt vejcem*, *nebýt železný*, *nebýt červený* atp.), jen to nebudou individua, která bychom mohli nalézt někde v prostoru. Všechna tato individua budou podle mne v takovém světě v limbu a extenze „pozitivních“

¹⁴ To, že je Empedoklés mrtvý, ovšem neznamená, že nemůže jakožto individuum nabývat nové vlastnosti – například vlastnost *být zmiňovaný ve festschriftu P. Cmoreje*.

¹⁵ Mně se zdá, že taková „definitivní katastrofa“, by pro zastávce logicko-metafyzické teorie, v níž individua mají nutně povahu fyzikálních časoprostorových entit a společných všem možným světům, měla být konceptuálně vyloučená. Proto mne těší, že ji Raclavský, jak se zdá, považuje za myslitelnou.

determinátorů jako *být veverkou*, *být vejcem*, *být železný*, *být červený* tedy budou prázdné množiny. V takovém případě jistě půjde o prázdný svět v tom smyslu, jak tento pojem chápu já.

Očividně si zde v něčem nerozumíme. Raclavský označuje za „zcela chybný“ můj názor, že individuum mající v jistém světě vlastnosti jako *nebýt vejcem*, *nebýt veverkou* nemusí být v daném světě empiricky patrné. „Vlastnosti, které Svoboda zmiňuje, instanciuje jakákoli rostlina či kámen, či atom nebo molekula zcela bezproblémově – mají tyto vlastnosti, jak snadno zjistí nejen vědec, ale i čtenář. Je absurdní tvrdit, že se takováto individua v daném světě nijak neprojevují. Svoboda si evidentně plete měti těchto vlastností s neinstanciováním vlastností vůbec.“ (Raclavský 2007a, 6) Já ale nikde netvrdím, jak mi je Raclavským podsouváno, že se individua s „negativními“ vlastnostmi ve světě běžně či dokonce nutně nijak neprojevují. Jen říkám, že individua *mo-hou* mít spousty vlastností tohoto druhu a přesto nebýt (aktuálně) empiricky patrná. Raclavský samozřejmě může popřít to, co tvrdím, a hájit názor, že každé individuum, které má „negativní“ vlastnosti (tj. vlastně jakékoli individuum) *musí* v jakémkoli světamžiku mít také vlastnosti, které jej činí vhodným předmětem smyslového zkoumání (tj. podle mého chápání, musí být fyzickým předmětem). Pak ale, zdá se mi, nelze připustit, že v nějakém možném světě by veškerá hmota mohla anihilovat.

I další Raclavského příkré odsudky na adresu mojí teorie se mi zdají podobně nemístné. Když například říká: „Logicky zákonitá *existence komplementárních vlastností vylučuje Svobodovu definici ‚prázdného možného světa‘, jakožto světa ‚jen prázdných rozsahů‘“* (Raclavský 2007a, 12), musím na to říci, že mne to, že by nějaký svět byl světem jen prázdných rozsahů, nikdy ani nenapadlo. To vcelku jasně dokládá moje definice striktně spřízněných vlastností – v překladu: „Vlastnosti *P* a *Q* jsou vzájemně *striktně spřízněné* právě tehdy, když pro každé individuum *x* platí, že v jakémkoli možném světě *x* má buď *P* nebo *Q*, ale nikoli obě“ (Svoboda 2000, 26). Pokud bych uvažoval svět jen prázdných rozsahů, znamenalo by to, že předpokládám, že ve skutečnosti žádné striktně spřízněné vlastnosti být nemohou.

Nemělo by smysl zatěžovat tento článek podrobnou rekapitulací a vyvracením argumentů, jimiž se Raclavský snaží rozbít moji teorii. Poznamenám jen, že mám dojem, že většina z nich má původ v nedorozuměních. Soustředím se proto na bod, kde podle mého soudu Raclavského kritika míří správným směrem a odhaluje poměrně podstatný problém v mé teorii (i když si nejsem zcela jistý, zda míří přesně na problém, který se chystám zmínit).

Ve svém článku docházím k následující definici:

Def. V.

Individuum x je v možném světě w a okamžiku t v limbu právě tehdy, když x má ve w a t přesně tytéž vlastnosti, které má v prázdném světě.

Problém, který podryvá přijatelnost této definice, vyvstává zcela zjevně v souvislosti s vlastnostmi, které Jiří Raclavský označuje jako *temporalizované*. Raclavský tyto vlastnosti dělí na *časově minulé* a *časově budoucí* a říká:

Časově-minulé vlastnosti (resp. jejich pojmy) obsahují (ne vždy přesné) časové udání, nicméně vztažené do (relativní) minulosti, např. „být v minulosti (resp. čase $t-n$) živý“, či „být před 10 minutami živý“. *Časově-budoucí vlastnosti* (resp. jejich pojmy) rovněž obsahují (ne vždy přesné) časové udání, nicméně tentokrát vztažené do budoucnosti, např. „být v budoucnosti (resp. čase $t+n$) živý“. (Raclavský 2007a, 6)

Při čtení těchto řádků jsem si uvědomil, že pokud vezmeme v úvahu temporalizované vlastnosti, pak bude zřejmé, že v případě individua, které „zmizelo“ ze světa a spočinulo v limbu, nebude platit, že má přesně tytéž vlastnosti, jako má v prázdném světě (přesněji v prázdné světahistorii). Bude totiž v typickém případě mít spoustu dalších temporálních vlastností. Vezměme opět jako příklad Empedokla, který z našeho světa jakožto individuum, se kterým bylo možné se konfrontovat smyslovou zkušeností, zmizel před mnoha stáletími (a předpokládáme-li, že náš svět patří mezi konzervativní světy, tak už se do něj jako takové individuum nikdy nenavrací). I jako individuum, které je v aktuálním časovém období v limbu, má ovšem Empedoklés vlastnosti jako *být v minulosti živý* či *být (v minulosti) narozený na Sicílii* atp. Tyto vlastnosti Empedoklés, který se nachází v trvale prázdné světahistorii, jistě nemá. Moje definice je tedy neoddiskutovatelně vadná.

Zdá se, že k řešení tohoto problému by mohla vést úprava, jejímž výsledkem by byla následující definice:

Def. V*

Individuum x je v možném světě w a okamžiku t v limbu právě tehdy, když x má ve w a t přesně tytéž *empiricky význačné* vlastnosti, které má v prázdném světě.

Tato definice ovšem říká poněkud komplikovaně něco, co lze říct mnohem jednodušeji. Vzhledem k tomu, že v prázdném světě je pro individua charakteristické to, že nemají žádné empiricky význačné vlastnosti, lze přímočaře říci, že individuum x je v možném světě w a okamžiku t v limbu právě tehdy, když nemá žádné aktuálně *empiricky význačné* vlastnosti – jinak řečeno, když není fyzickým předmětem, na který by bylo možné zaměřit smyslové zkoumání.

Tím, že se vyjasnění toho, která individua jsou v limbu, ve výsledku neopírá o pojem prázdného světa, přestává hrát tento pojem podstatnou roli ve výkladu teorie, podle níž je třeba připustit, že individua mohou, ale nemusí mít vlastnost *být fyzické entita*, a přesto mohou díky různým distribucím vlastností spolukonstituovat možné světy jako odlišné objekty. Představa prázdného světa, resp. prázdné světahistorie nicméně stále v celém obrázku má důležitou heuristickou roli. Vzhledem k tomu, že scénář, kdy dojde k anihilaci veškeré hmoty, nám – či přinejmenším některým z nás – připadá jako myslitelný popis toho, co by se mohlo stát, nabývá představa individuí v limbu jasnější kontury.

Světahistorie, kde rozsahem vlastnosti *být fyzikálním (materiálním) objektem* je ve všech světamžicích prázdná množina individuí, tedy má (resp. mají) i nadále v logickém prostoru význačné místo. Jak naznačuje plurál zmíněný v závorce, vyvstává otázka, jestli je světahistorie tohoto druhu právě jedna, nebo je takových světahistorií nespočetné množství. Osobně mi je bližší představa, podle níž je taková historie pouze jedna. Nezdá se mi totiž příliš plausibilní předpokládat, že by se ve světě, kde nejsou žádné fyzické objekty, mohlo něco dít. Nechci ale vylučovat, že někdo méně materialisticky zaměřený by byl ochoten nalézt i v takovém světě určité děje, například připustit, že v jistém okamžiku se jistě (nehmotné) individuum – řikejme mu Gabriel, které dosud bylo pouze andělem, stane archandělem nebo spočítá, kolik je $7+5$. V případě, že děje tohoto druhu budeme uvažovat, je samozřejmě třeba připustit, že v kombinatoricky budovaném prostoru možných světů bude mnoho různých světů a některé z nich budou plně „dějů“.

Z toho, co jsem dosud napsal, je asi zřejmé, že i přes zdrcující kritiku, které byla moje teorie individuí v limbu podrobena a přes nepřijatelnost Def. V (kteřou jsem musel pokorně uznat), jsem stále přesvědčen, že jako celek je tato teorie udržitelná a nabízí zatím jediné rozumné řešení řady problémů, které, pravda, nejsou v centru pozornosti specialistů, kteří se zabývají metafyzickými předpoklady transparentní intenzionální logiky. Uznávám ovšem, že tato teorie nemusí být každému po chuti a někteří zastánci TIL se snadněji smíří

s představou „kolotání“ individuí napříč fyzickými objekty poskytujícími jim přechodné či dlouhodobé fyzické „inkarnace“, bez toho, že by je trápilo, že toto kolotání je mimo jakoukoli naši epistemickou kontrolu. Těm ostatním i nadále nabízím k osvojení svoji představu, že cesta individuí v našem světě typicky začíná a končí v limbu. Zcela mimořádně by mne pak potěšilo, pokud by si tuto představu osvojil Pavel Cmorej.¹⁶

Literatúra

- CMOREJ, P. (1996): Empirické esenciální vlastnosti. *Organon F* 3, č. 3, 239-261.
- CMOREJ, P. (2006): Holé individua a predikácia. In: Zouhar, M. (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 137-161.
- CMOREJ, P. (2010): Na margo zlej správy pre ontologických nudistov. *Organon F* 17, č. 2, 218-226.
- DUŽÍ, M. – JESPERSEN, B. – MATERNA, P. (2010): *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic*. Berlin: Springer.
- MATERNA, P. (1998): *Concepts and Objects*. Helsinki: Acta Philosophica Fennica, Vol. 63.
- RACLAVSKÝ, J. (2002): Individua na odpočinku – několik komentářů. *Filosofický časopis* 50, č. 2, 299-304.
- RACLAVSKÝ, J. (2007a): Prázdné možné světy a individua v limbu neexistují. *Pro-Fil* 8, dostupné: http://profil.muni.cz/01_2007/raclavsky_prazdne_mozne_svety.pdf
- RACLAVSKÝ, J. (2007b): Zpětný pohled na „prázdné možné světy“. *Pro-Fil* 8, dostupné: http://profil.muni.cz/01_2007/raclavsky_prazdne_svety_zpetne.pdf
- RACLAVSKÝ, J. (2008): Holá individua nejsou bez vlastností. In: Zouhar, M. (ed.): *Jednotliviny, všeobecniny, významy*. Filozofický ústav SAV: Bratislava, 158-172.
- SVOBODA, V. (2000): Where Do All the Individuals Go? In: Childers, T. – Palomäki, J. (eds.): *Between Words and Worlds (A Festschrift for Pavel Materna)*. Praha: Filosofie, 21-33.
- SVOBODA, V. (2001): Individua na odpočinku. *Filosofický časopis* 49, č. 3, 415-424.
- SVOBODA, V. – JESPERSEN, B. – CHEYNE, C. (eds.) (2004): *Pavel Tichý's Collected Papers in Logic and Philosophy*. Otago: Otago University Press – Praha: Filosofie.
- TICHÝ, P. (1988): *Foundations of Frege's Logic*. Berlin – New York: De Gruyter.
- TICHÝ, P. (1994): Jednotliviny a ich roly I. *Organon F* 1, č. 1, 29-42.

¹⁶ Děkuji svým kolegům Pavlu Maternovi a Jaroslavu Peregrinovi za užitečné komentáře k předchozí verzi článku a Grantové agentuře České republiky, která jeho přípravu podpořila prostřednictvím financování projektu 13-21076S.